

Cristina Teodora DUMITRU*

**ETNIE ȘI CONFESIUNE ÎN ORAȘUL IAȘI
(SECOLELE XVII-XVIII)
ÎN VIZIUNEA CĂLĂTORILOR STRĂINI**

***Ethnicity and confession in Jassy according to foreign travel
accounts (17th-18th centuries)***

Abstract: *Jassy, like other cities of Moldavia, represented during the 17th-18th centuries a ethnic and confessional mosaic. In Jassy there lived Romanians, Armenians, Jews, Greeks, Gipsies, Saxons, Hungarians and others minorities. Generally, these minorities were involved in trade and other occupations, like usury and selling drinks. All these foreigners were organised in guilds and had the right to own houses and stores, but not estates. Armenians, for example, had a street named Armenian Street. Besides the Orthodox, the most numerous were the Catholics represented especially by Hungarians and Saxons. Their number varied depending on the country situation. As we learn from the foreign travellers who visited Jassy, the Catholics had the right to manifest their religion in complete freedom and could have their own churches.*

Keywords: *Moldavia, Jassy, ethnicity, Jews, Armenian, Catholics, foreign travellers.*

*

1. Grupuri etnice și confesionale

După relatările de călătorie aflăm că în orașul Iași pe lângă români mai existau și alte grupuri etnice dintre care menționăm: unguri, armeni, bulgari, turci, tătari, poloni, sași și unii italieni¹. Vlas Koicevic confirmă prezența armenilor în Iași în timpul călătoriei sale din 1661². Ștefan Atanasie Rudzinski, primul episcop catolic polon din Bacău, notează că era o mare mulțime de oameni de nații diferite care locuiau în Iași și anume: greci, ruteni, francezi, germani, turci, precum și tătari³. Un alt călător, Antonio Angelini din Campi, menționează prezența în Iași a turcilor, armenilor, evreilor, tătarilor și grecilor⁴. Călătorul englez Frederick Calvert, Lord

---

* Masterand anul I, specializarea *Spațiul Românesc între Orient și Occident*, la Facultatea de Istorie, Filosofie și Teologie, Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați.

¹ *Călători străini despre țările române*, vol. V, volum îngrijit de Maria Holban, Paul Cernovodeanu, București, Ed. Științifică, p. 328.

² *Călători străini*, vol. VII, volum îngrijit de Maria Holban, Paul Cernovodeanu, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, volum îngrijit de Paul Cernovodeanu, București, Ed. Acedemiei Române, 1997, p. 141.

³ *Ibidem*, p. 150.

⁴ *Ibidem*, p. 340.

Baltimore care a ajuns în Moldova prin anul 1764, notează în relatarea sa că în orașul Iași locuiau, pe lângă moldoveni, și evrei, armeni, greci și țigani⁵.

Element etnic dinamic, implicat în special în negustorie și în gestionarea transporturilor de mărfuri în cadrul comerțului caravanei, pe rutele care racordau piețele otomane la cele din Polonia, armenii au primit dreptul de a se așeza în orașele Moldovei încă din secolul al XIV-lea⁶. Venirea armenilor în Iași a fost întărită prin privilegiul comercial din 1408 acordat de Alexandru cel Bun armenilor din Lwow doritori să se așeze în târgurile Moldovei⁷. Dacă avem în vedere faptul că biserica armeană cu hramul Sfintei Născătoare a fost ridicată în Iași în 1395, după cum reiese din pisană în limba armeană, considerată de cercetători ca fiind prima dovadă arheologică ce atestă în scris vechimea orașului, putem deduce că armenii s-au așezat în Iași mai înainte chiar de secolul XIV, când erau aici destul de numeroși pentru a avea o biserică a lor⁸. În 1605 ei au început construirea, pe Ulița Cizmarilor, unei a doua biserici, închinată Sfântului Grigore Luminătorul, însă construcția a fost demolată⁹.

În Iași exista chiar și o uliță armenescă de-a lungul căreia negustorii din rândul acestui grup etnic dețineau locuințe și prăvălii¹⁰. Armenii se îndeletniceau în principal cu negustoria și neguțătoria. În ceea ce privește numărul armenilor care se aflau în Iași în secolul al XVII-lea, informațiile sunt relativ puține, cel puțin din punctul de vedere al străinilor, însă avem informații despre numărul de case locuite de către aceștia. Conform lui Simeon Dbir Lehati, în Iași, în anul 1608, când a trecut prin acest oraș, erau 200 de case armenesti, atât ale băștinașilor, cât și a celor nou veniți¹¹. Tot de la Simeon Lehati aflăm că avea o biserică frumoasă din piatră, preoți înțelepți și bogătași mari¹². Vlas Coicevic, călătorind prin Moldova prin anul 1661, menționează că în Iași existau două biserici de piatră ale armenilor¹³.

Ca și în secolul al XVII-lea, și în veacul următor armenii din Iași se ocupau în principal cu negoțul¹⁴. La începutul acestui secol îi găsim pe armeni grupați în bresle. Astfel, la 1 martie 1713, Ivan Armeanul care a fost staroste a cumpărat o casă¹⁵. Deși așezământul principal al Comunității Armene era chiar în centrul orașului, ei aveau, pentru odihna lor

---

⁵ *Călători străini*, vol. IX, volum îngrijit de Paul Cernovodeanu, București, Ed. Acedemiei Române, 1997, p. 496.

⁶ *Documente privind istoria românilor, A. Moldova, secolul XIV-XV*, vol. I, București, 1954, doc. 15, p. 12.

⁷ Anais Nersesian, *Armenii în istorie și cultură*, Ed. Arat, 2003, p. 185.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, doc. 94, p. 131.

¹¹ *Călători străini*, vol. IV, p. 346.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Călători străini*, vol. VII, p. 141.

¹⁴ *Ibidem*, vol. IX, p.204.

¹⁵ C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1944, p. 582.

gospodărescă și pentru cei mai nevoiași, o mahala întreagă, care și până astăzi se numește *Mahalaua Armenească*. În aceasta stăteau una lângă alta multe familii, în case proprii cu ogrăzi și livezi mari, și unde femeile armenice, foarte meștere în cusături și broderii de albituri, erau mult întrebate de cocoanele ieșence, ce vor a-și înjgheba albituri de zestre, cu frumoase faldurele, horbote și monograme¹⁶.

Mahalaua Armenească sau *Armenimea* se afla pe ambele maluri ale pârâului Câlcaina și era locuită de armeni meșteșugari, blănari, mindrigii, cusătorițe care lucrau și brodau monograme frumoase pe albituri etc. La capătul acestei mahalale se afla și un cimitir armenesc¹⁷. Din această mahala plecau negustorii care făceau comerț cu Ardealul, întrebuițând pentru aceasta și „feciori ungueneani”¹⁸. Armenii din Chișinău primeau în cursul secolului al XVIII-lea privilegii de desetină (la 10 „bucate” un leu) ca și „neguțătorii români de Iași și armenii de Iași”¹⁹, de pe la alte târguri”, și cu acest prilej Constantin Vodă Mavrocordat recunoaște că „toate târgurile cu alișverișurile lor se deschid”²⁰.

Erasmus Henrich Schneider von Weismantel observa în timpul călătoriei sale prin Moldova, între 1710-1714, că în centrul orașului se aflau mai multe biserici, printre care și cele armenesti²¹. Călătorind prin Moldova între anii 1763-1764, Lordul Frederick Calvert Baltimore consemnează în relatările sale că un călugăr, Luca Massalit, i-a dat la cererea sa o notiță scrisă cu privire la numărul de biserici din Iași. Această notiță atestă, printre altele, și existența a două biserici armenesti²². În arhitectura acestor biserici armenesti se remarcă puternice influențe moldovenești, edificarea lor fiind, probabil, realizată și cu contribuția unor meșteri locali²³.

Alături de armeni, tot negustori ca aceștia, dar în număr mai mic, erau grecii. Prezența grecilor în târgurile Moldovei este atestată de călătorii străini care au trecut prin țară în perioada secolelor XVII-XVIII. Negustorii greci au avut un rol precumpănitor în cadrul diasporei grecești din Țările Române. În Moldova, grecii, alături de ceilalți negustori străini, încurajați de Alexandru cel Bun, au pus în circulație o mare diversitate de monede și, atunci când a apărut problema schimbului ei au fost primii zarafi sau „schimbători”²⁴. La Iași grecii erau grupați în apropierea pieții, pe ulița „schimbătorilor” sau „Ulița Trapezănească”²⁵. Negustorii greci erau cei care

¹⁶ H. Dj. Siruni, *Armenii în viața economică a țărilor române*, București, 1944, p. 48.

¹⁷ N. Bogdan, *Orașul Iași*, pp. 82-83, apud H. Dj. Siruni, *Armenii în viața economică a țărilor române*, p. 49.

¹⁸ *Studii și documente*, VI, nr. 836, p. 329, apud Nicolae Iorga, *Armenii și românii: o paralelă istorică*, p. 36.

¹⁹ *Documentele Callimachi*, I, pp. 517-518 apud N. Iorga, *Armenii și românii*, p. 37.

²⁰ *Documentele Callimachi*, II, p. 82 apud N. Iorga, *Armenii și românii*, p. 37.

²¹ *Călători străini*, vol. VIII, p. 343.

²² *Ibidem*, vol IX, p. 496.

²³ A. Iacob, *op. cit.*, p. 198.

²⁴ Paula Scalcău, *Grecii din România*, Ed. Omonia, București, 2005, p. 51.

²⁵ *Ibidem*. Acest termen desemna masa la care zarafii schimbau banii clienților.

aduceau din Turcia europeană untdelemnul, măslinile, icrele tescuite, caracatița, zeama de lămâie, năutul, orzul și fideaua, și altele de acest fel²⁶.

Inteligenți și abili, grecii vor fi folosiți destul de des de către domnitorii români în misiuni diplomatice. Vasile Lupu îl trimite în 1636 cu solie în Rusia pe grecul Palade²⁷. Pe lângă acesta și alți greci au fost trimiși cu astfel de misiuni²⁸. Trebuie menționat și faptul că Domnul Moldovei, Vasile Lupu era fiu de grec. Moldovenii au dezvoltat în timp un sentiment de ură față de greci și implicit față de domnul țării.

În secolul al XVII-lea se formează adevărate familii de dregători greci, cum sunt Cantacuzinii, Rusetestii, Palade, Catargi, Pârșcovenii, Brătășenii. Profitând de momente favorabile, unii dintre ei au reușit să-și păstreze dregătoriile timp îndelungat. Foarte dinamică, mărindu-și averea prin zestre, cumpărând moșii și tot mai influentă prin dregătoriile ocupate, boierimea greacă devine treptat o concurentă pentru boierimea română. Boierimea autohtonă a devenit nemulțumită deoarece fusese înlăturată de la dregătoriile cele mai productive, iar domnii se înconjuraseră de o elită grecească.

Călătorul străin care a ajuns prin Moldova în jurul anului 1785, Alexandre D'Hauterive, nota că negustorii greci din Iași aveau o înfățișare delicată, tonul dulceag și un aer șmecher, trăsături care exprimau foarte bine calitățile morale ale acestei oneste specii de corsari. Ei profitau de prostia semenilor lor și de nevoile străinilor, pentru a-i jupui în felul cel mai politic din lume²⁹.

Datorită faptului că grecii aveau aceeași religie cu cea a moldovenilor, clericii greci au găsit sprijin la domnii moldoveni, religia reprezentând astfel o punte de legătură. Se ofereau mănăstirilor închinată anumite sume ca sprijin. Pe lângă acestea erau acordate de către domnii români masive ajutoare așezămintelor religioase din întreg Răsăritul ortodox³⁰. Un mare protector al ortodoxiei era Vasile Lupu, domn de neam grec. Dimitrie Cantemir spunea că în timpul domniei lui Vasile Lupu (1634-1653) au venit o mulțime de călugări greci pentru a-i educa pe fiii boierilor³¹.

Alexandre D'Hauterive menționa faptul că preoții greci se bucurau mai întâi ca preoți de considerația pe care religia tuturor popoarelor superstițioase o acordă slujitorilor ei. Apoi aveau o pretenție egală la episcopat, cea mai mare demnitate la care pot ajunge grecii în țările române. Deși toți compatrioții lor erau robi, adică cei din Imperiul Otoman, grecii din Moldova erau liberi³². Erasmus Henrich Schneider von Weismantel nota că

²⁶ *Călători străini*, vol. VI, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 59.

²⁷ *Ibidem*, p. 65.

²⁸ *Ibidem*, pp. 60-75. Sunt menționate numele a mai multor greci care au fost implicați în treburile politice ale Țărilor Române.

²⁹ *Ibidem*, vol. X, partea I, p. 691.

³⁰ Paula Scalcău, *op. cit.*, p. 81.

³¹ *Ibidem*, p. 80.

³² *Călători străini*, vol. X, partea I, volum îngrijit de Paul Cernovodeanu, București, Ed. Academiei Române, 2000, p. 692.

în centru orașului se afla mănăstirea Golia care aparținea călugărilor greci³³. Aici se mai vedeau și multe biserici și mănăstiri frumoase, atât grecești și românești³⁴.

Concurenți ai armenilor în comerțul internațional din Europa Răsăriteană, evreii erau stabiliți în număr mare în Polonia și în Imperiul Otoman, în vreme ce în Moldova prezența ebraică este relativ redusă până în secolul al XVII-lea. Documentele vremii consemnează pentru secolul al XVII-lea în Moldova – și în special la Iași – o viață comunitară evreiască așezată, unde funcționa o sinagogă și exista deja și un vechi cimitir evreiesc. Nu întâmplător a slujit la Iași eruditul rabin Nathan Hanover, refugiat din Ucraina în timpul pogromurilor ordonate de Bogdan Hmelnițki. Din această comunitate evreiască pare să facă parte și doctorul Cohen, medicul de curte al domnitorului Vasile Lupu³⁵.

Negustorii evrei erau implicați în gestionarea schimburilor de mărfuri dintre Constantinopol și piețele polone. Erau foarte activi în cadrul comerțului de tranzit din Moldova, derulat pe drumurile care străbăteau spațiul est-carpatic până la Liov, principalul centru comercial către care se îndreptau mărfurile provenind din Imperiul Otoman³⁶. Despre evrei nu întâlnim nicio constatare în Moldova până la epoca lui Vasile Lupu, când războiul de dezrobire economică a cazacilor poloni aruncă în Moldova pe unii dintre exploataorii lor evrei, care erau arendași și cămătari, cum a aflat Paul de Alep din gura unuia dintre fugari, Iancăl³⁷. Totuși se vorbește despre știrea șederii la Iași, pe la 1618, a rabinului, expert în cabală, Solomon ben Arayo, la care venea să învețe și un evreu candiot, Iosif Solomon del Medigo³⁸. Dacă această știre ar fi adevărată, existența unui mic popas de evrei spanioli în neconținută prefacere ar trebui să se admită. Cei care alcătuiau acest popas făceau permanent drumul de la Constantinopol în Polonia. Între acești evrei și masele evreiești de astăzi nu exista nicio legătură, după cum nota N. Iorga³⁹.

În calitate de „orândari”, arendași la sate, având și dreptul proprietății de a vinde exclusiv vinul și holirca, o specialitate de-a lor din

---

³³ *Ibidem*, vol. VIII, volum îngrijit de Maria Holban, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 343.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Doru Dumitrescu, Mihai Manea (coord.), *Istoria minorităților naționale din România*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 2008, pp. 18-19.

³⁶ A. Iacob, *op. cit.*, p. 212.

³⁷ N. Iorga, *Istoria evreilor din țările noastre*, p. 172, extras din Analele Academiei Române, seria II, tom XXXVI.

³⁸ *Ibidem*. După o carte din Basel, 1628, cuprinzând biografia acestuia, notează Nicolae Iorga, pe care însă nu a văzut-o. Pe la 1540, cum afirmă Bielski (B. Petriceicu-Hașdeu, *Istoria toleranței religioase în România*, p. 84) s-ar fi trimis în Moldova poloni convertiți de rabini, ceea ce lui N. Iorga i se părea o închipuire. Apoi Matei Strijkowski vorbește despre sârbi, țigani, greci, italieni în Moldova însă nu și despre evrei (B. P. Hajdeu, *op. cit.*, p. 919).

³⁹ *Ibidem*.

Polonia, își fac apariția evreii localnici în Moldova⁴⁰. Și în calitatea de cârciumari în orașe, pe urma armenilor, evreii se ivesc și la Iași în 1663 prin porunca de a nu se băni de Păhărniceasa cea Mare și de „feciorii” ei „vinul armenilor sau jidovilor”⁴¹. Alții dădeau bani cu dobândă, ca iezuiților din Iași, la 1679.

La Iași se afla o comunitate ebraică relativ consistentă, dar nu avem informații exacte despre numărul acestora, care se îndeletnicea în special cu neguțătoria⁴². O altă ocupație importantă a acestora era camăta⁴³. Evreii din Iași, ca și cei din toată Moldova, dispuneau de dreptul a-și construi sinagogi unde vroiau ei, dar numai din lemn și nu din piatră⁴⁴.

În secolul următor, informațiile despre evrei încep să se înmulțească treptat. În timpul domniei lui Dimitrie Cantemir, în 1711, sunt amintite în cronica lui Nicolae Costin „mormânturile jidovești” din marginea Iașului, lângă Bahlui⁴⁵. Secolul al XVIII-lea înregistrează o creștere a ritmului de imigrare a evreilor în Moldova. Fenomenul se află în strânsă legătură cu direcțiile noi spre care se angajase societatea românească. În acest context, evreii au contribuit și ei la înjghebarea pieței interne. Meșterii și negustorii evrei au avut un rol important în continuitatea și regularizarea schimbului, în fluxul permanent al mărfurilor, în integrarea noului organism economic în cuprinsul pieței europene⁴⁶.

Și în secolul al XVIII-lea evreii aveau aceleași ocupații, preocupați fiind de comerțul cu spirtoase, precupeție și camătă. Evreii de aici se îndeletniceau mai mult cu cârciumile și dădeau prilej poporului să se strice. Ieșenii făceau cârciumărit și închiriau pivnițe și hrube⁴⁷. Sub Mihai Racoviță (1716-1726) se pomenesc „dughenile jidovilor din Iași”⁴⁸. Nu lipsea și câte un negustor de miere. Puțini erau cei care aveau alte îndeletniciri⁴⁹. În acest sens menționăm că în 1741 este atestată prezența în Iași, a „țâmbelarului”, muzicantul cu țîmbală⁵⁰.

Alexandre D’Hauterive nota că evreii din Iași erau recunoscuți de departe după figura lor extraordinară, ce nu putea fi văzută în nicio altă țară din lume, cu capul în formă pătrată și creștet ascuțit la bărbie, acoperit de o cușmă de blană neagră din care atârnavă în față două cozi de păr în toată lungimea lor, în timp ce la spate, capul le era ras și căroră o mică barbă la capătul bărbiei le dădea aerul unor capre de Angora⁵¹. La începutul secolului

---

⁴⁰ *Ibidem*, p. 174.

⁴¹ *Studii și documente*, III, p. 543 apud N. Iorga, *Istoria evreilor*, p.174.

⁴² *Călători străini*, vol. IX, p. 204.

⁴³ A. Iacob, *op. cit.*, p. 212.

⁴⁴ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Ed. Librăriei Leon Alcalay, București, 1909, p. 87.

⁴⁵ C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, p. 527.

⁴⁶ Doru Dumitrescu (coord.), *op. cit.*, p. 19.

⁴⁷ N. Iorga, *Istoria evreilor*, p. 179.

⁴⁸ C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea 2, p. 527.

⁴⁹ N. Iorga, *Istoria evreilor*, p. 179.

⁵⁰ *Studii și documente* VI, P. 521 apud N. Iorga, *Istoria evreilor*, p. 179.

⁵¹ *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 691.

este menționat și un medic evreu în timpul lui Constantin Brâncoveanu, anume medicul Avram⁵². În ceea ce privește locașurile de cult ale acestora, o sinagogă cu un rabin permanent se afla și în Iași, unde pomenește Neculce la 1711 mormintele jidovilor, cimitirul evreiesc, în marginea orașului⁵³.

Țigani erau nelipsiți din Iași, ei fiind împrăștiați în toată Moldova⁵⁴. Nu se îndeletniceau cu altceva decât cu meșteșugul zlătăriei și al fierăriei⁵⁵. Ca și ceilalți țigani de prin alte țări, țigani din Moldova aveau caracteristici distincte, trândăvia și furțișagul⁵⁶. Țigani fuseseră aduși la o anumită formă de servitute față de domnitor sau de mănăstiri, cum reiese din vechile documente. Un document de la 1428 menționează dăruirea a 31 de corturi de țigani, de către Alexandru cel Bun Mănăstirii Bistrița⁵⁷. La scurt timp după sosirea lor în Moldova, țigani au fost înrobiți. Documentele vechi din secolul al XVII-lea menționează faptul că țigani puteau fi vânduți, dăruți sau moșteniți. În acest sens, Miron Barnovschi dăruiește în anul 1626 Mănăstirii Secul niște țigani robi⁵⁸. De asemenea, domnul dăruia țigani nu numai mănăstirilor, ci și unor anumite persoane fizice⁵⁹. În cazul țiganilor care erau dăruți, persoana care îi dăruia putea stabili ca aceștia să rămână pe veci persoanei căreia i se dăruiau și nimeni să nu îi poată lua⁶⁰.

În secolul al XVIII-lea prezența țiganilor în orașul Iași este atestată de către călătorii străini ce au trecut în acea perioadă prin capitala țării. Alexandre D'Hauterive nota în relatarea sa că în Iași a întâlnit mai multe soiuri de oameni. Printre aceștia erau menționați și țigani, despre care nota că ar exercita aici „artele”, muzica, îndeletnicirile de orfeverie, fierărie, etc. Menționa de asemenea și condiția de robi a acestora precum și traiul lor mizer⁶¹.

O altă minoritate prezentă la Iași în intervalul cuprins între secolul XVII-XVIII era cea a turcilor, care la fel ca majoritatea străinilor erau negustori⁶². Solul trimis la Poartă de către regele August al II-lea al Poloniei, Stanislav Chometowski, a trecut prin Moldova între anii 1712-1714. El

---

⁵² *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, vol. II, partea I, Federația comunităților evreiești din România, București, 1988, doc. 8, p. 9.

⁵³ N. Iorga, *Istoria evreilor*, p. 176 (Descripție Moldavie, Ed. Academiei Române, cap. XVI, p.119)

⁵⁴ D. Cantemir, *op.cit.*, p.88.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Angus Fraser, *Țigani*, Ed. Humanitas, București, 2008, p. 69.

⁵⁸ *Documenta Romaniae Historica*, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, seria A. Moldova, vol. XIX, București, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, 1969, doc. 63, p. 82.

⁵⁹ *Ibidem*, doc. 86, p. 105.

⁶⁰ *Ibidem*, doc. 103, p. 123.

⁶¹ *Călători străini*, vol. X, partea I, p. 693.

⁶² D. Cantemir, *op. cit.*, p. 88.

notează că la intrarea în Iași a fost întâmpinat de către domn însoțit de un alai de boieri precum și de rezidenții turci din Iași cu un alai de tătari⁶³.

Ungurii și sașii erau și ei prezenți la Iași. Pe la 1620 existau la Iași colonii ungurești și chiar și o „uliță ungurească”⁶⁴. Toți aceștia erau de rit catolic.

2. Evoluția demografică și starea locașurilor de cult catolice din Iași

Pe la 1606 în orașul Iași se aflau două biserici catolice, după cum nota un anonim catolic italian care trecuse prin mai multe orașe ale Moldovei⁶⁵. El menționa că o biserică se afla în afara orașului, iar cealaltă în oraș, clădite din lemn, mici, urâte și în părăsire.

Pe la 1636 misionarul Benedetto Emenule Remondi din Milan, trimis de Sacra Congregație de Propaganda Fide în Moldova, a ajuns în Iași și făcea o descriere a acestui oraș, menționând că aici era reședința domnului, care era de neam grec de obicei, precum și a boierilor acestei țări, care erau toți schismatici. Se mai aflau în oraș 65 de case de unguri catolici, francezi, venețieni, precum și alți negustori de la Constantinopol de rit roman⁶⁶. De asemenea, exista și o biserică catolică clădită din lemn din milostenia unui boier grec⁶⁷.

Informațiile oferite de către Benedetto Emenule Remondi sunt confirmate de Bandini, care a ajuns în Iași, nu la foarte mult timp după Benedetto. El menționa existența a 65 de case de catolici, care erau unguri, dar și francezi, venețieni și „alți negustori din Constantinopol”⁶⁸. Despre această biserică a catolicilor menționată deja, Bandini nota că era foarte rău ținută, semănând a cârciumă, nici măcar cu îngrăditură⁶⁹. În ceea ce privea casa parohială, polonii de pe lângă domn o întrebuințau pentru petrecerile lor, iar odăile celelalte fuseseră transformate în grajduri. Puțul era plin cu hoituri și murdării, acoperișul de șindrilă era spart, iar pereții crăpați⁷⁰. Bandini nota că cel care trebuia să se îngrijească de bunăstarea catolicilor din oraș, secretarul domnesc era „un mincinos, un șiret și chiar un dușman al Bisericii”⁷¹. După cum aflăm din informațiile transmise de către Bandini, biserica era din lemn și piatră. Pe lângă ea era și o biserică parohială care era foarte puțin cercetată, laicii abia veneau⁷². Se pare că domnul Moldovei,

⁶³ *Ibidem*, vol. VIII, p. 588.

⁶⁴ C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 320.

⁶⁵ *Călători străini*, vol. IV, p. 337.

⁶⁶ *Ibidem*, vol. V, volum îngrijit de Maria Holban, Paul Cernovodeanu, București, Ed. Științifică, p. 95.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, p. 301.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 303.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*, p. 312.

Vasile Lupu, dorea să înființeze și o școală catolică, dorind ca și ai lui să învețe limba latină la iezuiți⁷³.

În 1643 în Iași erau, după părerea lui Bartolomeo Bassetti, 15.000 de case de ortodocși, iar suflete erau 60.000. Ortodocșii aveau 45 de biserici și patru mănăstiri. Una dintre aceste mănăstiri aparținea rutenilor unde se aflau 25 de călugări⁷⁴, iar celelalte erau ale grecilor, unde se aflau în jur de 10-12 călugări⁷⁵. În oraș mai exista și o biserică armenească al cărei paroh era sub ascultarea bisericii romane. Casele de catolici erau în număr de 60, iar suflete erau 222. În această perioadă, domnul țării se arăta în toate împrejurările cu sentimente bune față de catolici și în special față de călugării lor. Și arhiepiscopul ortodox care își avea reședința tot aici, în Iași, avea intenții bune față de catolici, după cum nota călugărul italian⁷⁶.

Același autor face și o descriere a acestor biserici din Iași cu ocazia vizitei sale la Iași pe la 1643. Una dintre biserici, care era închinată Adormirii fericitei fecioare, era clădită din lemn, cu temelii din piatră și a fost sfințită de către episcopul catolic de Bacău, Valerian⁷⁷, împreună cu celelalte, în anul 1612⁷⁸. Această biserică era lungă de 10 pași și lată de 6 pași, după cum reiese din relatarea autorului italian. Avea un singur altar de lemn aurit. La mijloc se afla chipul Sfintei Maria Mare, la dreapta se afla Sfântul Petru, iar la stânga Sfântul Pavel. Pe uși, la dreapta Sfântul Laurențiu, iar la stânga era Sfântul Ștefan. În părți, la dreapta, Sfântul Francisc și la stânga Sfântul Anton de Padova. În partea de deasupra la dreapta se afla Sfântul Iachint, iar la stânga Sfântul Francisc Xavier⁷⁹. În ceea ce privește bunurile pe care le deținea această biserică, ele se rezumau la două clopote, unul mare și altul mijlociu, precum și trei clopote mici pentru înălțarea oștiei⁸⁰. În acest oraș existau și patru vii care erau îngrijite de mirenii catolici⁸¹.

La Iași erau doi părinți iezuiți. Biserica era săracă, având doar două vii iar părinții trăiau din veniturile lor, căci aveau două sate, boi, vaci, vii, stupi etc. Erau cam 20 de ani de când aceștia stăteau în această țară. Primul părinte al iezuiților fusese părintele Beke neamțul. Erau acolo în jur de o mie de suflete, după cum notează Vito Piluzzi din Vignanello, care a călătorit prin Moldova pe la 1668⁸². Tot acest autor nota că se aflau cam 600 de suflete de catolici. La Iași se afla și secretarul de limbă polonă, la care se mai adăuga un

---

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Călători străini*, vol. V, p. 178.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 179.

⁷⁷ Valeriu Lubieniecki, provincial în Transilvania, apoi vicar în timpul episcopatului lui Geronimo Arseno. Cu sprijin polon a fost numit episcop de Bacău la 18 aprilie 1611, în ciuda opoziției maghiare. Pentru purtarea sa vezi și relatarea lui Quirini din Călători, vol. IV, p. 49. Vezi Călători, vol. V, p. 178, nota 4.

⁷⁸ *Călători străini*, vol. V, p. 178.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*, vol. VII, p. 81.

secretar pentru Ucraina și Lituania din cauza neîncrederii din partea Poloniei. Era în oraș și un ceasornicar francez al domnului și venise și un medic catolic de la Constantinopol. Toți aceștia sprijineau toate demersurile cu privire la religia catolică. Susținători ai cultului catolic erau prin mai toate orașele moldovenești⁸³. Cultul catolic era îngăduit în toată țara.

Vlas Koicevic confirmă faptul că biserica din Iași era construită din lemn⁸⁴. Armenii aveau și ei două biserici din piatră, însă la acea a catolicilor nu se mai vedea decât locul. În schimb, se păstra cimitirul care era împrejmuit cu pari și în interiorul căruia se afla a cruce mare înaintea ușilor bisericii. Aici se găseau obiecte de cult frumoase, împreună cu două potire de argint și o cruce. Această biserică parohială mai deținea și două vii. Părinții iezuiți care erau aici împărțeau toate tainele bisericesti. Catolicii erau în număr de 226, în afară de copii și de alți străini veniți, și toți erau de neam unguri. Cu 14 ani înainte ca Vlas Koicevic să ajungă în Iași se pare că această biserică fusese arsă de către cazaci și de tătari. Cum catolicii care locuiau aici nu au fost în stare să o refacă, iezuiții au clădit ei o nouă biserică și au administrat întotdeauna sacramentele. Părinții aveau și viile bisericii, deținea și două cârciumi în oraș din care scoteau ce le trebuia pentru a-și acoperi toate nevoile⁸⁵.

Din informațiile pe care ni le oferă un părinte catolic pământean, Ion Bercuș, prin intermediul unei scrisori adresată către Sfânta Congregație, aflăm faptul că în jurul anului 1677, în Iași exista o biserică aparținând comunității catolice care era refăcută din nuiele. Avea câteva odăjdii, bunurile prăpădindu-se. Ca și alte biserici, nici aceasta nu avea venituri și timp de trei ani nu a avut nici preot. Se mai ducea pe acolo preotul sus menționat de la Bacău, până când s-a găsit un preot. Din toamna aceuiași an slujea în acea biserică părintele Nicolae Bariona, misionar, căruia i se dădeau 20 de lei pe an. N-ar fi putut trăi în nici un chip dacă nu ar fi fost ajutat zilnic de către domnii secretari, oameni plini de zel pentru mărirea lui Dumnezeu și credința catolică. Acestui părinte îi plătea fiecare o anumită sumă pe lună. Părintele Nicolae era foarte sârguitor în a învăța limba țării Moldovei, începuse chiar să și vorbească, spovedea și făcea de toate. El a rămas singur, deoarece misionarii care se aflau atunci în Polonia ar fi trebuit să dea pe acolo la vreme de nevoie, să nu aștepte să fie îngrijiți de alții. Iezuiții care lipseau aproape de cinci ani s-au întors la Iași în acea perioadă. Catolicii erau, în oraș, precum și în afara lui în jur de 1.000 de membri⁸⁶.

Fra Francesco Antonio Renzi, un minorit conventual, menționa că în Iași se afla o singură biserică catolică, mică și construită din lemn, însă era ruinată și nu se putea sluji în ea nici iarna, nici pe timp ploios. În ciuda acestui fapt, slujbele se țineau chiar și în casă. Biserica era așezată însă într-

---

⁸³ *Ibidem*, pp. 90-91.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 93.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 141.

⁸⁶ Vladimir I. Ghika, *Spicuri istorice*, Scrisoarea unui preot catolic pământean din veacul al XVII-lea extrasă din Arhivele Propagandei, Iași, 1935. (www.vladimirghika.ro).

un loc bun, adică la distanță de 100 de pași de palatul principelui. Erau în oraș la acea dată 40 de case de catolici⁸⁷. Înainte de pierderea Cameniței, această biserică din Iași avea patru potire, două cruci, un chivot al agnețului, o tămâierniță și un sfeșnic, toate de argint. Avea sfite⁸⁸ și patrafire prețioase, cărți de rugăciune îmbrăcate în catifea, legate în argint. Toate aceste lucruri au fost pierdute de un anume Paolo Misozzi, care era pe atunci procurator al bisericii⁸⁹. Biserica avea și trei clopote, dintre care două fuseseră luate de poloni cu doi ani și jumătate înainte când au mers spre Bugeac⁹⁰. Al treilea fusese îngropat de către părintele Renzi în biserică, sub confesional, pentru ca să nu fie furat și acela⁹¹.

Spre sfârșitul secolului al XVII-lea, numărul de familii de catolici din Iași se ridica la 50 și creștea în continuare, deoarece acum se întorceau cei care fugiseră din cauza războaielor⁹². Tot în această perioadă, mai exact în anul 1695, la conducerea misiunii a fost numit prefectul apostolic Felix Zauli, care, timp de 16 ani, printr-o muncă susținută, a redresat puțin starea misiunii. Reședința prefectilor apostolici s-a stabilit definitiv la Iași, odată cu venirea sa, iar influența capitalei Moldovei și-a spus cuvântul⁹³. După pacea de la Karlowitz, când Turcia trebuia să garanteze și să respecte cultul catolic în Principate, iezuiții s-au întors la vechile lor posesiuni. În noiembrie 1699 se întoarce la Iași preotul iezuit Cristofor Wierzchowski, care a reușit să obțină dreptul de a stăpâni vechea locuință a iezuiților, reședință luată pe nedrept de la franciscani. Din această cauză s-a iscat un scandal în urmă căruia iezuiții și-au pierdut cinstea în fața parohienilor. Conflictele dintre franciscani și iezuiți, generate de cârciumile deschise pentru vânzarea vinului, vor fi foarte dese⁹⁴.

La reședința lor de pe Ulița Mare, ei aveau o școală elementară pentru copiii din înalta societate, dar, probabil din cauza ambițiilor prea mari, școala a rămas fără elevi, motiv pentru care, în 1707, superiorul lor provincial din Polonia dorea să-i retragă din Iași, pentru că roadele erau prea slabe⁹⁵.

În secolul următor, Iașiul este menționat între orașele în care încă se mai aflau catolici și reprezenta sediul celei mai de seamă al misiunii pentru a ajuta comunitățile catolice din Moldova. Așa cum nota Andras Patai, care a realizat un catalog al localităților unde locuiau catolici, Iașiul încă găzduia comunități catolice⁹⁶, dar ele erau destul de afectate de toate prădăciunile ce

⁸⁷ *Călători străini*, supliment 1, p. 206.

⁸⁸ Mantie preoțească.

⁸⁹ *Vezi și Călători străini despre țările române*, volumul VII, pp. 109-110.

⁹⁰ *Călători străini*, supliment 1, coordonator Ștefan Andreescu, București, Ed. Academiei Române, 2011, p. 206.

⁹¹ *Ibidem*, p. 212.

⁹² *Ibidem*, vol.VIII, p. 117.

⁹³ E. Dumea, *op.cit.*, p. 137.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 138.

⁹⁵ F. Pall, *La Controversie*, p. 190, apud E. Dumea, *op. cit.*, p. 138.

⁹⁶ *Călători străini*, vol IX, volum îngrijit de Paul Cernovodeanu, București, Ed. Acedemiei Române, 1997, p. 295.

au avut loc în țară în prima jumătate a secolului al XVIII-lea⁹⁷. Astfel, el nota că în acest oraș erau mulți catolici de naționalități diferite, dar totuși cei mai mulți dintre ei erau ungurii⁹⁸.

În această perioadă încă se mai găseau misionari și se puteau exercita nestingherit sacrele misiuni. Din relatarea misionarului Francescantonio Manzi aflăm că, pe la 1743, înainte de plecarea sa, în Iași și în împrejurimi se aflau 60 de familii de catolici⁹⁹. În toate orașele Moldovei este permis de către domn să se poată predica credincioșilor și necredincioșilor cuvântul lui Dumnezeu, și să li se dea Sfintele Taine. Domnul țării trebuia să fie mereu ortodox pentru că dacă ar fi trecut la catolicism ar fi fost înlăturat de la domnie.

În anul 1743 la Iași exista o singură biserică catolică, cu hramul Adormirii Fericitei Fecioare¹⁰⁰. Biserica era din lemn, foarte veche, aproape năruită. S-au adunat destule pietre și var din milostenia părintelui prefect Pesci¹⁰¹. Cu materialul strâns se putea construi o nouă biserică dacă s-ar fi găsit numai bani de lucru¹⁰². În ceea ce privește bunurile pe care le deținea această biserică, ele constau într-o vie la Copou, la trei sferturi de oraș, care putea da un venit anual de 4 1/2 butoaie de vin. Mai deținea și alte două vie în anul Sperieți, care dădeau trei butoaie de vin pe an. Fiecare butoi putea ajunge la valoarea de 12 scuzi romani, deoarece toamna se vindea foarte bine mustul. Pe deasupra, mai avea și două perechi de case de pe urma cărora obținea un piastru roman pe an¹⁰³.

Părintele Lisa¹⁰⁴ și părintele Manzi s-au înțeles să ridice deasupra vechii pivniței a bisericii o prăvălie împărțită în trei părți. Două dintre ele alcătuiau două dughene, iar cealaltă servea drept locuință cârciumarului care trebuia să vândă vinul reședinței cu câștig mai bun din această prăvălie. După plecarea părintelui Lisa din Moldova, părintele Manzi a mai construit încă șase dughene noi, lipite de poarta cimitirului. Pentru aceasta, el a luat cu împrumut de la câțiva boieri moldoveni, prieteni ai săi, o sumă de 300 de piaștri turcești, reprezentând 170 scuzi romani. Datoria putea fi plătită numai din venitul anual scos din chiria acelor dughene și în acest chip ele ar fi rămas apoi în folosul și proprietatea bisericii amintite. După plecarea părintelui Manzi din Moldova, boierii moldoveni care împrumutaseră banii au dorit să-i recapete. Din această cauză, părintele Madrelli¹⁰⁵ a fost silit să ia cu dobândă, potrivit obiceiului nesățios al țării, aceeași sumă de la un

---

⁹⁷ E. Dumea, *op. cit.*, pp. 138-139.

⁹⁸ *Călători străini*, vol. IX, p. 295.

⁹⁹ E. Dumea, *op. cit.*, p. 145. Vezi și *Călători străini despre țările române*, Volumul IX, p. 298.

¹⁰⁰ *Călători străini*, vol. IX, p. 299.

¹⁰¹ Francesco Pesci, prefect al misionarilor în perioada 1736-1740.

¹⁰² *Călători străini*, vol. IX, p. 300.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 301.

¹⁰⁴ Giacinto Lisa, misionar prefect al misiunilor în perioada 1739-1742.

¹⁰⁵ Francesco Maria Madrelli, misionar și vece-prefect al misionarilor în anul 1742.

negustor, dându-i amanet o parte din argintăria recăpătată¹⁰⁶ de mai mulți ani de la părinții reformați din Transilvania. Din venitul acelor dughene menționate mai sus construite deasupra pivniței, precum și din cel al celorlalte șase dughene de lângă poarta cimitirului, s-ar fi putut ca reședința din Iași să își poată întreține misionarul, chiar și fără subsidiile obișnuite. Dar până ce datoria nu era achitată nu se putea ajunge la acest lucru¹⁰⁷.

În anul 1745, Iașiul încă reprezenta un important sediu al misiunii catolice și la îndemână pentru ajutorarea nevoilor spirituale ale acestor creștini catolici. Se aflau aici în acel moment în jur de 60 de familii catolice. Era permisă de către domn totala exercitare a cultului catolic.

Ioan Dojoanis, un misionar ortodox convertit la catolicism, lasă o relatare detaliată despre activitatea sa. Prin anul 1761, în Iași se aflau 160 de credincioși, care rezidau în 45 de case sărace și mizerabile. Între ei se aflau mulți dezertori italieni, francezi, spanioli, ca și fugari din alte națiuni. Biserica lor era din lemn și era cea mai mare din misiune după cum aflăm de la autor. Avea un altar din lemn aurit și era înzestrată cu odăjdiile necesare. Alături de biserică se afla reședința misiunii, construită nu de foarte mult timp, în care locuiau prefectul misiunii, preotul misionar precum și alți preoți care veneau la centru. Pentru întreținerea bisericii și a misionarilor, parohia avea în proprietate două vii, o cârciumă și câteva camere pentru chiriași¹⁰⁸.

În anul 1762, după spusele lui Giovanni Hrisostomo del Giavanni, erau numai 166 de catolici care rezidau în 43 de case, dintre care cei mai mulți erau dezertori italieni, germani, francezi și spanioli, și câțiva fugari, de diferite neamuri. Acești catolici erau destul de săraci. Exista și o biserică catolică din lemn, mai mare decât celelalte biserici ale acestei misiuni, cu un altar de lemn împodobit și prevăzut cu tablouri și sfeșnice¹⁰⁹. Giovanni Hrisostomo confirma informația privind existența unei reședințe nou construite pentru prefect, pentru misionarul care locuia cu prefectul și pentru alți călugări care veneau adeseori la Iași pentru nevoile lor. Prefectul și biserica se întrețineau din venitul a două vii, o pivniță și niște chirii¹¹⁰. Prin anul 1776, un anonim menționează existența în Iași a 170 de persoane de religie catolică, care aveau în momentul respectiv doar o capelă, deoarece biserica a fost arsă¹¹¹. Leyon Pierce Balthasar von Campenhausen menționa, în perioada 1790-1791, faptul că 30 de familii de catolici trăiau la Iași¹¹². Aceștia se aflau sub păstoria starețului mănăstirii franciscane din Iași¹¹³, care

---

¹⁰⁶ Era vorba despre argintăria misiunii, constând din obiecte de cult care fuseseră depuse de părintele Bercuț în Transilvania și recuperate cu greu după aceea.

¹⁰⁷ *Călători străini*, vol. IX, p. 301.

¹⁰⁸ E. Dumea, *op. cit.*, p. 150.

¹⁰⁹ *Călători străini*, vol. IX, p. 441.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ *Ibidem*, vol. X, partea II, p. 1347.

¹¹² *Ibidem*, p. 877.

¹¹³ Pe numele său Wieder.

la rândul său era subordonat poruncilor nunțiului din Viena. În cazuri speciale episcopul din Iași trebuia să se consulte cu episcopul din Nicopol¹¹⁴.

Aceste informații ne relevă faptul că numărul de catolici începea să crească treptat datorită emigrărilor. Acestea erau din ce în ce mai frecvente, deoarece catolicii găseau condiții favorabile în această țară.

Bibliografie

Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, Editura Librăriei Leon Alcalay, București, 1909.

Giurescu, C. Constantin, *Istoria Românilor*, vol. III, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1944.

Călători străini despre țările române, vol. VI, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976

Ibidem, vol. V, volum îngrijit de Maria Holban, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, p. 328.

Ibidem, vol. VII, volum îngrijit de Maria Holban, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983

Ibidem, vol. IX, volum îngrijit de Paul Cernovodeanu, București, Editura Acedemiei Române, 1997

Ibidem, vol. X, partea I, volum îngrijit de Paul Cernovodeanu, București, Editura Academiei Române, 2000, p. 692.

Ibidem, supliment 1, coordonator Ștefan Andreescu, București, Editura Academiei Române, 2011

Documente privitoare la istoria orașului Iași, vol. I.

Documenta Romaniae Historica, Editura Academiei Republicii Socialiste România, seria A. Moldova, vol. XIX, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969.

Dumea, Emil, *Istoria Bisericii Catolice din Moldova*, Iași, Editura Sapiientia, 2006.

Dumitrescu, Doru, Mihai Manea (coord), *Istoria minorităților naționale din România*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2008.

Fraser, Angus, *Țigani*, Ed. Humanitas, București, 2008

Ghika, Vladimir I., *Spicuri istorice*, Scrisoarea unui preot catolic pământean din veacul al XVII-lea extrasă din Arhivele Propagandei, Iași, 1935. (www.vladimirghika.ro)

Iorga, Nicolae, *Istoria evreilor din țările noastre*, p. 172, extras din Analele Academiei Române, seria II, tom XXXVI.

Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România, vol. II, partea I, Federația comunităților evreiești din România, București, 1988.

Nersesian, Anais, *Armenii în istorie și cultură*, Ed. Arat, 2003.

Scalcău, Paula, *Grecii din România*, Ed. Omonia, București, 2005.

Siruni, H. Dj., *Armenii în viața economică a țărilor române*, București, 1944.

¹¹⁴ *Călători străini*, vol. X, partea II, p. 877.